

Уладзіслаў Іваноў ♦ Uladzislaŭ Ivanoŭ

Эўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, Летува

European Humanities University, Lithuania

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1493-0017>

e-mail: uladzislau.ivanou@ehu.lt

Мужчынскі род як “генэрычны” ў беларускай мове: сацыялінгвістычныя заўвагі¹

The Masculine as “Generic” in the Belarusian Language: Sociolinguistic Notes

Generyczne maskulinum w języku białoruskim: notatki socjolingwistyczne

ABSTRACT: This article presents an analysis of the phenomenon known in gender linguistics and sociolinguistics as the ‘masculine generic’. This term refers to a situation where the masculine grammatical gender encompasses and describes gender-mixed groups. Language historians and gender linguists have long established that the masculine gender became generic as a result of extralinguistic factors, such as the marginalisation of women throughout history. In Belarusian linguistics, as a result of the marginalisation of both the Belarusian language and the discipline of gender linguistics, this topic has been practically unexplored and untheorised. In practice, the norms of Russian stylistics were introduced into the Belarusian language, and the masculine gender became generic in the official Belarusian language. Based on recent sociolinguistic and psycholinguistic research in the West and on the analysis of marginalised internal resources of the Belarusian language, this article attempts to update the discussion on the issue of the generic masculine or, more precisely, the pseudo-generic masculine.

KEYWORDS: generic masculine, pseudo-generic masculine, generic feminine, gendered language, genderless language, androcentrism.

Уступ

Так з’янае генэрычнае ці абагульняльнае выкарыстаньне граматычнай формы мужчынскага роду ў беларускай мове (напрыклад, звароткі “пасажыры”, “дарагія студэнты” ці “грамадзяне”) і ў больш шырокім сэнсе ў індаэўрапейскіх мовах для найменьня зьмешанай групы абазначае

¹ Tekst artykułu jest publikowany w redakcji autorskiej [red.]

пэўную форму андраэнтрызму. Перадусім яно прымушае нас успрымаць сьвет праз мужчынскую прызму. Таксама яно выклікае прадудзятае мысьленьне, спрыяльнае выключна для мужчынаў і аднабаковае, стэрэатыпнае для жанчынаў. Нарэшце, яно ўяўляе сабой лінгвістычную асымэтрыю, з-за таго, што мужчынская форма асацыюецца зь некалькімі магчымымі значэньнямі, у той час як жаночая форма мае толькі адно. Да ўсяго ў беларускіх граматыках проста не тэарэтызаваная катэгорыя мужчынскага роду, калі ён нібыта выконвае “абагульняльную” ці, як бы мы казалі дзякуючы напрацоўкам гендарнай лінгвістыкі, “генэрычную” функцыю [Michard 1996]. Аднак гістарычна мужчынскі род не зьяўляўся генэрычным – так сталася адносна нядаўна і пачало па змоўчаньні падразумявацца і падавацца як правіла ў многіх індаэўрапейскіх мовах [Meillet 1921]. Вядома, што ў французскай мове мужчынскі род стаў абагульняльным у XVII стагодзьдзі, калі Французская акадэмія палітычна, то бок экстралінгвістычна выбрала мужчынскі род прэзэнтаваць і апісваць унівэрсаліі [Cibois 2020]. Вядома, што ў 1651 годзе французскія граматысты Сцыпіён Дуплекс [Dupleix 1651: 696], а пазьней у 1767 годзе Нікаля Базэ [Beauzée 1767: 358; Chemin 2012] з падтрымкай Французскай акадэміі ўвялі правіла пяршынства мужчынскага (граматычнага роду)². Бо якраз раней ці паралельна з уведзеным новым правілам у французскай (і наагул у раманскіх мовах, а таксама ў старагрэцкай і лаціне) існавала іншае правіла – правіла блізкасьці ці суседзтва (або дапасаваньне па прынцыпе суседзтва³) [Abeillé, A, Hu 2022]. Гэтыя правілы канкуравалі пэўны час, але ў выніку палітычнага рашэньня Французскай акадэміі правіла пяршынства мужчынскага роду перамагло Нугор 1979; Chemin 2012]. У 20-ым і асабліва ў 21-ым стагодзьдзі яно зноў ставіцца пад сумнеў і аспрэчваецца, у прыватнасьці гендарнымі мовазнаўцамі [Yaguello 1992; Viennot 2014].

У расейскай мове, хутчэй усяго, пад уплывам працэсаў, якія адбываліся ў французскай мове, з XVIII стагодзьдзя мужчынскі род назоўнікаў таксама пачаў успрымацца вартасна вышэй за жаночы [Лотман (рэд.)

² Гэтае экстралінгвістычнае правіла можна рэзюмаваць наступным чынам: калі мужчынскі род сустракаецца з жаночым родам у адным сказе, агульнае дапасаваньне заўсёды робіцца на аснове мужчынскага роду, незалежна ад колькасьці жаночых або мужчынскіх дзейнікаў і іхнага разьмяшчэньня ў сказе. Напрыклад: *Les hommes et les femmes sont belles* (гл. ніжэй). Тут дапасаваньне фэмінізуе прыметнік у множным ліку.

³ То бок граматычнае дапасаваньне, якое заключаецца ў дапасаваньні роду і часам ліку прыметніка з найбліжэйшым з назоўнікаў, якія ён апісвае, а дзеяслова – з найбліжэйшым дзейнікам. Паводле гэтага правіла: *Les hommes et les femmes sont beaux*. У гэтым выпадку дапасаваньне працуе на карысьць мужчынскага роду – маскулінізуе прыметнік у множным ліку.

1979: 100]. Падобную тэзу экстралінгвістычных уплываў на граматычныя катэгорыі прапаноўваў і польскі мовазнаўца Ян Бадуэн дэ Куртэнэ, які яшчэ ў 1915 годзе пазначыў: “Мужчынскі род (у польскай мове ды наагул) – (перша)крыніца іншых родаў, і гэтая выдумка вынікае з сэміцікі і іншых легендаў пра стварэньне зь нічога, пра рабро Адама і г. д.” [Badouin de Courtenay 1915: 224]. Тэрэтычны ўнёсак польскага мовазнаўцы асабліва карысны, бо ён часткова ахоплівае і дэманструе, якія працэсы адбываліся ў славянскіх мовах, у прыватнасьці ў польскай і расейскай, а таксама і беларускай, што датычыць разьвіцьця граматычнага роду. Я. Бадуэн дэ Куртэнэ ўводзіць паняткі *сэксуалізацыя*, *вірылізацыя*, *маскулінацыя (польскага) моўнага мысьленьня* [Badouin de Courtenay 1915: 224–225]. З дапамогай гэтых паняткаў мовазнаўца даводзіць, як паступова адбылася “вірылізацыя польскага мысьленьня”, а затым і мовы. Напрыклад, мовазнаўца прадэманструваў, як паступовая маскулінацыя моўнага мысьленьня праявілася, сярод іншага, у замене старой двойной формы лічэбніка *dwie* на *dwa*. Раней у польскай мове ўжываўся варыянт: *dwie okny, dwie poli*, але стала *dwa okna, dwa pola*. Сёньня старая жаночая форма захавалася хіба ў форме *dwiescie*, а ня *dwa sta* [Badouin de Courtenay 1915: 225]. Зрэшты, падобнае мы назіраем і ў беларускай мове: *дзьвесьце*, але *двухсот, двумстам*. Якраз дзякуючы такім моўным рэліктам можна зазірнуць у мінулае мовы і зразумець, што жаночы род часта меў куды больш актыўную ролю. Дасьледнік таксама ўзгадвае мадэль скланеньня словаў ніякага роду, якая цягам эвалюцыі стала ідэнтычнай скланеньню словаў мужчынскага роду [Badouin de Courtenay 1915: 225]. Таксама ў працы ўзгадваюцца прыклады іншых моваў: так, раманскія мовы, за выняткам румынскай, а яшчэ, напрыклад, летувіская мова страцілі сяродні ці нейтральны род на карысьць мужчынскага роду [Badouin de Courtenay 1915: 224–225].

Такім парадкам, падобныя ўстаноўкі і тэндэнцыі вірылізацыі/маскулінацыі, калі ўжыць тэрміналёгію Бадуэна дэ Куртэнэ, паўплывалі на беларускую ды іншыя эўрапейскія (і ня толькі) мовы.

У беларускай мове на тэрэтычным узроўні дадзеная тэма амаль не закранаецца мовазнаўцамі, што можна патлумачыць як маргінальнасьцю тэмы ў рэгіёне ў цэлым, так і маргінальнасьцю беларускай мовы ў краіне ў выніку палітыкі русіфікацыі як за царскім і савецкім часам, так і цяпер. Цікава, што ў абодвух стандартах беларускай мовы – *наркамаўцы* і *тарашкевіцы* – тэма г. зв. “абагульняльнага” ці генэрычнага мужчынскага роду ніяк не дасьледаваная, падаецца мінімальна і пераважна апісальна. У беларускай мове не распрацаваная тэрміналёгія ў пытаньні мужчынскага роду, які нібыта выконвае абагульняльную, унівэрсальную функцыю. Якраз тэрэтычная нераспрацаванасьць у беларускім мовазнаўстве

вызначае актуальнасць тэмы. У артыкуле прадпрымаецца адна з першых у беларускай сацыялінгвістыцы спробаў тэарэтызавання і практычнай апрабаванні пытання, якое ў замежнай гендарнай лінгвістыцы вядомае пад назовам “мужчынскі генэрычны род”, ці “псэўдагенэрычны”, ці яшчэ “генэрычна-спэцыфічны” мужчынскі род [Spender 1980].

Мэтай дадзенага артыкула зьяўляецца спроба прааналізаваць у гістарычнай і цяперашняй пэрспектыве зьяву распаўсюду ўстаноўкі, паводле якой мужчынскі род выконвае функцыю абагульнення. Дадзеная зьява надзвычай мінімальна падаецца ў граматыках і стылістычных парадніках беларускай мовы [Цікоцкі 1976: 153–154; Каўрус 1987; Жаўняровіч 2017: 237–238; Дзятко (рэд.) 2017: 212]. Апрача гэтага ў межах артыкула прапануецца запаўненне тэрміналягічнай лякуны ў беларускім мовазнаўстве для крытычнагазначэння зьявы, калі мужчынскі род выконвае псэўдагенэрычную функцыю. То бок важным унёскам у межах артыкула ёсць крытычная тэарэтызацыя зьявы *генэрычнасьці* ў беларускай мове, якая без тлумачэнняў была дэлегававаная мужчынскаму роду. Акрамя гэтага, у артыкуле разглядаюцца розныя аспекты праявы абагульняльнага ці псэўдагенэрычнага мужчынскага роду, аналіз дапаўняецца нядаўнімі даследаваннямі ў галіне сацыялінгвістыкі, гендарнай лінгвістыкі, а таксама психалінгвістыкі. Да ўсяго ў працы задзейнічаны аналіз беларускіх граматык на прадметзначэння і апісаньня зьявы абагульнення, якое нібыта выконвае мужчынскі род, а таксама аналіз двух сучасных стандартаў мовы (тарашкевіцы і наркамайкі) на прадмет ужывання звароткаў мужчынскага роду, а таксама ў гістарычнай пэрспектыве часам абодвух мужчынскага і жаночага радоў у якасці ўнівэрсаліяў (на прыкладзе аналізу беларускай прэсы Вільні, а таксама твораў беларускай мастацкай літаратуры міжваеннага часу). Зрэшты, параўнаньне з досьведам іншых моваў (украінскай, летувіскай, польскай, французскай, ангельскай і іншых) складае важны ўзровень даследавання.

Даследаваньне будзеца на наступных мовазнаўчых панятках і канцэптах:

Генэрычны род / мужчынскі генэрычны род – род, які для некаторых мовазнаўцаў выконвае функцыю ўнівэрсалу, абагульнення. У беларускай мове дадзеная катэгорыя не распрацаваная, таму дасюль існуе разнабэжыца ва ўжываньні панятку [Гарбацкі 2019: 31]. Абсалютная большасьць індаэўрапейскіх моваў выкарыстоўваюць мужчынскі граматычны род як абагульняльны ці (псэўда)генэрычны род. У арабскай і іўрыце, дзвюх сьміцкіх мовах, мужчынскі род таксама выступае як (псэўда)генэрычны.

Абагульняльны мужчынскі род – тое самае, што і **генэрычны мужчынскі род**.

Псэўдагенэрычны мужчынскі род – панятак, уведзены аўстра-лійскай дасьледніцай Дэйл Спэндэр у працы *Man Made Language (Мова, створаная мужчынамі)* для азначэння і тлумачэння неўнівэрсальнага, штучнага і экстралінгвістычнага характару цвёрджання аб тым, што мужчынскі род нібыта выконвае абагульняльную функцыю ў зваротках да рознаполавай аўдыторыі [Spender 1980]. Гэты панятак важны ў гэндарнай лінгвістыцы, бо падкрэсьлівае штучны, ненавуковы і пераважна сацыяльны характар канцэпту *генэрычны (мужчынскі) род*. У артыкуле панятак *псэўдагенэрычны мужчынскі род* выбраны як цэнтральны і найбольш адэкватны для крытычнага ахопу і апісаньня зьявы, якой прысьвечанае дасьледаваньне.

Генэрычна-спэцыфічны мужчынскі род – сынанімічны нароўні з *псэўдагенэрычны мужчынскі род* панятак, прапанаваны Дэйл Спэндэр [Spender 1980]. Тлумачэньне *спэцыфічны* крытычна падкрэсьлівае неўнівэрсальны характар зьявы. Звычайна жаночы род апісваўся як *спэцыфічны*, а мужчынскі – *ўнівэрсальны*. Абапіраючыся на гісторыю індаэўрапейскіх моваў [Meillet 1921; Sapir 1921], псыхалінгвістычныя напрацоўкі ў пытаньні [Gygaх, Gabriel, Zufferey 2021; Brohmer і інш. 2024] і фэмінісцкую крытыку [Michard 1996], гэндарная лінгвістыка прапануе асучасненую крытыку правіла мужчынскага (псэўда)генэрычнага роду.

Жаночы генэрычны род – жаночы род як вызначальны, як першасны, як абагульняльны ці генэрычны для апісаньня рознаполавай групы, супольнасьці. У гісторыі моваў і ў некаторых сучасных мовах жаночы род выконвае функцыю абагульненьня, генэрычнасьці (іракеская мова, пама-ньёнскія мовы (Аўстралія), мова яравара (Бразылія) і некаторыя іншыя) [Aikhenvald 2016: 114]. Дадзеная, няхай і менш распаўсюджаная, зьява ставіць пад сумнеў цвёрджаньне аб тым, што мужчынскі род натуральным чынам ва ўсіх культурах і мовах зьяўляецца генэрычным. Насамрэч і мужчынскі, і жаночы род, калі выконваюць абагульняльную функцыю, зьяўляюцца *спэцыфічнымі*.

Рэдукцыя жаночага роду – зьвяздзеньне жаночага роду да вытворнага і падпарадкаванага роду, то бок маргіналізацыя жаночага роду ў мове ў выніку ня моўных, а экстралінгвістычных чыннікаў, на карысьць мужчынскага роду. У выніку мужчынскі граматычны род зьяўляецца сэмантычнай прыкметай, якая функцыянуе як асноўны элемент, а жаночы граматычны род як дадатковы элемент. Панятак уведзены Тэрэнсам Лэнгендонам, мовазнаўцам з ЗША [Langendoen 1969].

Маркаванасьць (моўная) – лінгвістычны, а таксама агульнасэміятычны панятак, упершыню распрацаваны ў Праскай лінгвістычнай школе. У лінгвістыцы і сацыяльных навук маркаванасьць – гэта стан вылучэння як нетыповага, *спэцыфічнага ў адрозьненьне ад тыповага*

і ўнівэрсальнага. У адносінах маркаваны / немаркаваны адна з катэгорыяў апазіцыі зьяўляецца больш пашыранай, дамінантнай. Дамінантная форма або форма мінімальнага намаганьняў па змоўчаньні вядомая як немаркаваная, іншая ж, другасная, — маркаваная, спэцыфічная [Henning 1989]. Стылістычная маркаванасьць узьнікае пры вылучэньні слова з агульнага стылю вызначанага тэксту. Так, у многіх мовах, у тым ліку ў беларускай, пад уплывам экстралінгвістычных чыннікаў, словы мужчынскага роду пачалі абазначаць як мужчынаў, так і жанчынаў, тады як для асаблівага вылучэньня жанчынаў выкарыстоўваецца іншае слова: напрыклад, грамадзянін (немаркаваная форма) і грамадзянка (маркаваная форма). У выніку мужчынскі род у мовазнаўстве часта трактуецца як немаркаваны, а жаночы як маркаваны. Варта адзначыць, што канцэпт маркаванасьці апошнім часам крытыкуецца мовазнаўцамі наагул, а таксама адмыслоўцамі ў гэндарнай лінгвістыцы. Крытыка палягае і ў тым, што сучасныя мовазнаўцы адвольна інтэрпрэтуюць панятак, створаны ў 1930-ыя гады Мікалаем Трубяцкім і Раманам Якабсонам, і ў тым, што выкарыстоўваюць яго для аналізу сацыяльных, экстралінгвістычных зьяваў, тады як стваральнікі канцэпту выкарыстоўвалі яго пераважна ў фаналэгічным сэнсе [Haspelmath 2006: 1-2].

Маркаваны род – паводле традыцыі Праскай лінгвістычнай школы, жаночы род вызначаецца як маркаваны, то бок спэцыфічны, рэдкі, неўнівэрсальны. Гл. **маркаванасьць (моўная)**.

Немаркаваны род – паводле традыцыі Праскай лінгвістычнай школы, мужчынскі род вызначаецца як немаркаваны, то бок агульны, базавы, унівэрсальны. Гл. **маркаванасьць (моўная)**.

Моўны сэксiзм – форма сэксiзму (то бок дыскрымінацыя паводле полу), пры якім людзі аднаго з полаў прыніжаюцца з дапамогай мовы. Моўны сэксiзм зьяўляецца ў дыскурсе, калі існуе дыфэрэнцыяцыя ў адносінах да кагосьці па прыкмеце полу. Звычайна ў андрацэнтрычным грамадзтве моўны сэксiзм скіраваны на жанчынаў і праяўляецца ў натуралісцкай жанчынаненавісьніцкай ці, прынамсі, жанчынакплівай катэгарызацыі: *другі пол, слабы пол* і пад. [Michard 1996: 34]. Сэксiзм у мове праяўляецца ня толькі ў сэмантычнай дэградацыі, але і ў вызначэньні жаночай ідэнтычнасьці ў залежнасьці ад іх адносінаў з мужчынамі і выключэньні або ігнараваньні жанчынаў [Bojarska 2011]. У артыкуле панятак *генэрычны* ці *псэўдагенэрычны мужчынскі род* якраз зьяўляецца прыкладам моўнага сэксiзму на ўзроўні марфалэгічнага азначэньня, на ўзроўні мовазнаўчай тэрміналёгіі.

Гэндараваная мова – мова праз прызму гэндару, гэндарнага аналізу, падыходу, як вынік патрыярхальнай культуры і асымэтрычнай (аднабаковай) моўнай палітыкі ў мінулым і як вынік аспрэчваньня гэтага

фэмінісцкімі, гendarнымі падыходамі. Гendarаваная мова складаецца з словаў і фразы, якія прыпісваюць гendarныя атрыбуты або паказваюць схільнасць да аднаго полу. Напрыклад, слова “беларусы” (слова мужчынскага роду множнага ліку) нібыта апісвае ўсіх беларусаў і беларусак. Зварот жа “беларускі” афіцыйна падразумявае выключна жанчынаў.

Негendarаваная мова ці бязгendarная мова – мова (напрыклад, вугорская, фінская ці эстонская), у якой няма разьмежаваньня на граматычны род – а таксама катэгорыі, якія вымагаюць марфалогічнага ўзгадненьня паміж іменьнікамі і зьвязанымі зь імі займеньнікамі, прыметнікамі, артыкуламі ці дзеясловамі. Гэтыя мовы звычайна ня маюць патрэбы ў канкрэтнай гendarнай інклюзіўнай стратэгіі, за выключэннем вельмі канкрэтных выпадкаў, якія абмяркоўваюцца ў спецыяльных рэкамандацыях [Jakiela, Ozier 2019].

Праблема азначэньня і асноўныя пазыцыі беларускага мовазнаўства

Пачнем з таго, што ў беларускай мове не зафіксавана азначэньня зьявы, якую мы дасьледуем – гэтак званы *мужчынскі (псэўда)генэрычны род*. Панятак “генэрычны” ці яшчэ “абагульняльны мужчынскі род” часта выкарыстоўваецца хіба вусна беларускімі спэцыяліст-камі ў гendarнай лінгвістыцы пад уплывам іншых моваў, тады як у граматыках панятак не зафіксаваны. Польшкая мовазнаўца Ядвіга Казлоўская-Дода сьцісла і аналітычна ахапіла пытаньне граматычнага роду ў сучасных беларускіх мовазнаўчых дасьледаваньнях у сваім артыкуле “Родавыя формы сучаснай беларускай мовы на матэрыялах газеты «Звязда». Уступныя разважанні”. Яна зьвярнула ўвагу на тое, што беларускія дасьледаваньні граматычных катэгорыяў назоўніку былі напісаныя даўно [Казлоўская-Дода 2015: 46] і даўно не рэагавалі на сучасныя выклікі. Зь іншага боку, дасьледніца прапанавала альтэрнатыўныя падыходы ў дасьледаваньні пытаньня, якія ўжо пэўны час існуюць у заходнім мовазнаўстве: анама-сыялягічны, а таксама сэмантычны падыход да пытаньня марфалёгіі і сынтаксісу, распрацаваны вядомай польска-аўстралійскай мовазнаўцай Аннай Вэжбіцкай [Казлоўская-Дода 2015: 47; Wierzbicka 1988]. Няма сумневу, гэтыя новыя для беларускага мовазнаўства падыходы могуць быць карыснымі і дапамогуць запоўніць пэўныя тэарэтычныя лякуны беларускага мовазнаўства. Але варта пазначыць, што беларускія мовазнаўцы як савецкага, так і незалежнага часу не заставаліся аднабаковымі і не тлумачылі род выключна як катэгорыю граматычную [Атраховіч 1962: 30]. Хоць род і вызначаўся як перадусім граматычная катэгорыя, але падкрэсьлівалася і тое, што ён функцыянуе як марфасынтаксічная

асаблівасць, адказная за змяненне і дапасаванне паміж назоўнікамі, прыметнікамі, вызначальнікамі і займеньнікамі. І часам род можа мець сэмантичнае значэнне, асабліва ў лексэмах, дзе ён дазваляе адрозніваць пол (качар / качка, сусед / суседка, сэнатар / сэнатарка). Гэтая зьява паказвае, што род можа ў пэўных кантэкстах выходзіць за рамкі сваёй простае “граматычнасці”, то бок граматычнай ролі, каб несці лексычную нагрузку.

Аднак на цяперашні момант пытаньне мужчынскага роду, які нібыта выконвае абагульняльную функцыю, у беларускім мовазнаўстве падаецца агульна [Казлоўская-Дода 2015: 46] і выключна апісальна: “Так, на абазначэнне многіх агульных для мужчын і жанчын прафесій, заняткаў існуюць словы ў адной форме – інжынер, дырэктар і г. д.” [Каўрус 1987: 95–96].

То бок азначэнне “агульны”, “агульнае” ўзьнікае падчас апісання зьявы, зь якой вынікае, што мужчынскі род выконвае функцыю абагульнення для ўнівэрсальнага азначэння прафэсіяў ці званняў. Таму паняткі *мужчынскі генэрычны род*, *мужчынскі абагульняльны род* і асабліва *псэўдагенэрычны мужчынскі род* у дадзеным артыкуле выступаюць як тэрміналагічная прапанова, якая можа запоўніць лякуну беларускай граматыкі. Дадзены панятак фіксуецца ў шматлікіх іншых мовах (для параўнання):

Французская мова	Genre générique / Masculin générique [Yaguello 1992; Michard 1996; Elmiger 2013; Cibois 2020; De Saussure 2024]
Ангельская мова	Generic Masculine [Irmen, Steiger 2005]
Нямецкая мова	Generisches Maskulinum [Doleschal 2002; Meineke 2023]
Польская мова	Generyczne maskulinum [Szpyra-Kozłowska 2024]
Украінская мова	Загальний чоловічий рід [Синчак 2011]
Летувіская мова	Apibendrintai reiškiami vyriškosios giminės daiktavardžiais / Nežymėtąja vyriškąją gimine [Vladarskienė 2017]
Расейская мова	Обобщающий мужской род [Юкляева 2023]
Партугальская мова	Masculino genérico [Não 2023]
Гішпанская мова	Masculino genérico [Real Academia Española 2025]
Беларуская мова	Мужчынскі (псэўда)генэрычны род / Мужчынскі абагульняльны род? (у якасці прапановы)

Існуе яшчэ адзін, успадчынны ад Праскай школы, падыход у мовазнаўстве, які закранае пытаньне “агульнасці” ці “нэўтральнасці” мужчынскага роду. Так, мовазнаўцамі Праскай школы былі прапанаваныя

паняткі “мужчынскі немаркаваны род” і “жаночы маркаваны род” (у наркамаўскай традыцыі *маркіраваны / немаркіраваны*) [Булыгіна 1964; Мауенова (рэд.) 1966; Mańczak 1970; Waugh 1982; Croft 1996; Aikhenvald 2016: 14]. Якраз дадзеная праская мовазнаўчая традыцыя мела пэўны ўплыў і славу ў БССР, а таксама ў цяперашняй Беларусі, а таму беларускія мовазнаўцы працавалі і працуюць з катэгорыямі *мужчынскі і жаночы род* праз прызму катэгорыяў *маркаваны і немаркаваны род* [Пазняк 1995: 57; Гасянец 2015]. Такім парадкам, тэарэтычная лякуна ў беларускім мовазнаўстве была часткова запоўненая катэгорыяй апазыцыйнасьці *маркаванасьць / немаркаванасьць*, прапанаванай Праскай школай. Асаблівая ўвага ў нашым выпадку надаецца стылістычнай маркаванасьці і немаркаванасьці [Trask 1999; Иванов 1999: 442; Saint-Martin 2004]. У славянскіх і многіх іншых гendarаваных індаэўрапейскіх мовах словы мужчынскага роду могуць абазначаць як мужчынаў, так і жанчынаў, для асаблівага азначэння жанчынаў выкарыстоўваецца іншае слова: напрыклад, *грамадзянін, таварыш* (стылістычна немаркаваныя словы) і *грамадзянка, таварышка* (маркаваныя). Аднак апошнім часам катэгорыя стылістычнай маркаванасьці і немаркаванасьці зьведала актыўную крытыку з боку гendarнай лінгвістыкі ды лінгвістыкі наагул: і з прычыны выключнай апазыцыйнасьці мужчынскага і жаночага радоў, і з прычыны маргіналізаванасьці, другасці жаночага роду, названага маркаваным, то бок асобным, спэцыфічным на фоне “ўнівэрсальнага” мужчынскага роду, і з прычыны блытаніны сучаснымі мовазнаўцамі першапачатковай трактоўкі панятку [Schane 1970; Yaguello 1992: 115–116; Michard 1996; Haspelmath 2005].

Не зважаючы на тое, што беларускія мовазнаўцы знаёмыя з ідэямі Праскай лінгвістычнай школы, яны, тым ня менш, ані ў межах агульнага, ані ў межах гendarнага мовазнаўства не надаюць адмысловай увагі крытычнаму тэарэтызаваньню канцэптаў *генэрычны род, маркаваны / немаркаваны род* ці *псэўдагенэрычны мужчынскі род*. Дадзеныя канцэпты часта застаюцца без прапіскі, выкарыстоўваюцца адмыслоўцамі пераважна ў вуснай форме падчас лекцыяў і канфэрэнцыяў. А таму ў чарговы раз мы вяртаемся да пытання адсутнасьці азначэння дадзенай тэмы ў беларускай мове. Таму прапановай у межах артыкула застаецца ўвядзеньне ў беларускую мову ў якасьці дыскусіі і пакуль умоўна тэрміну *псэўдагенэрычны мужчынскі род*.

У стылістычных парадах афіцыйнай беларускай мовы чытаем:

У афіцыйна-дзелавым стылі звычайна ўжываецца толькі форма мужчынскага роду, нават калі ёсць адпаведная форма жаночага роду... Формы жаночага роду з суфіксам -ш, -к, -іц-а, -ыц-а, -ых-а – уласцьцівасць размоўнага стылю [Цікоцкі 1976: 153–154].

У афіцыйным стылі і ў матэрыялах публіцыстычнага стылю назвы прафесій звычайна выкарыстоўваюцца ў форме мужчынскага роду” [Жаўняровіч 2017: 237–238].

Назоўнікі, якія абазначаюць прафесію, род дзейнасці або званне (урач, архітэктар), ужываюцца ў форме мужчынскага роду і тады, калі гаворка ідзе пра асобаў жаночага полу [Дзятко 2017: 212].

У парадніках клясычнай беларускай мовы ў звязку з тым, што яны складаліся і складаюцца ва ўмовах маласпрыяльных, тэме проста не прысьвечана належнай увагі. Сучасная практыка клясычнай беларускай мовы ці тарашкевіцы часта таксама схіляецца да таго, што назіраецца ў афіцыйнай беларускай мове: у сілу інэрцыі, традыцыі, а яшчэ верагодней пад уплывам расейскай мовы мужчынскі род часта выконвае функцыю абагульнення.

Аднак у мінулым, дзякуючы аналізу прамоваў, выступаў беларускіх пісьменьнікаў у 1920–30 гады, беларускай прэсы ў міжваенны пэрыяд, беларускай прэсы падчас нямецкай акупацыі, удалося знайсці сведчанні таго, што не заўсёды ўжываўся выключна мужчынскі род звароткаў. Так, у прамовах і газэтах нароўні з выключна мужчынскімі звароткамі кшталту “чытачы”, “беларусы”, “грамадзяне”, “браты-беларусы” і падобнымі сустракаліся адначасова мужчынскія і жаночыя звароткі: *Дарагія Грамадзяне і Грамадзянкі зямлі Беларускай!* [Купала 2002]; *Таварышкі і таварышы* [Гартны 1987]; *Беларусы, беларускі!* [Беларуская газэта 1943 (21): 1]. А таксама часам сустракаліся ў якасці зваротку зборныя назоўнікі, напрыклад: *Да беларускага сялянства!* [Беларускі дзень 1927 (1): 3]. Зрэшты, прыклады формаў і дэклерацыяў у 20–30-ыя гады 20 ст. у беларускай прэсе Вільні часта падаваліся з улікам ня толькі мужчынаў, але жанчынаў: *Дэклерацыя. Я ніжэй падпісаны(ая)... грамадзянін(ка)...* [Беларуская Ніва 1925 (3): 4].

Такім парадкам, у мінулым рэдакцыі газэтаў спрабавалі ахапіць большае кола чытацтва і выкарыстоўвалі розныя мадэлі звароткаў, ня толькі г. зв. псэўдагенэрычны мужчынскі род. На сённяшні дзень выданні, якія прытрымліваюцца клясычнага правапісу, вельмі рэдка выкарыстоўваюць абедзве формы звароткаў ці зборныя назоўнікі, аддаючы пад уплывам расейскай мовы і звычкі перавагу псэўдагенэрычнаму мужчынскаму роду.

Дасюль у беларускім мовазнаўстве пытаньне мужчынскага роду як генэрычнага ці абагульняльнага падаецца як дадзенасць, як канстатацыя, без тлумачэння і тэарэтызавання. Аднак на практыцы ў гістарычнай пэрспектыве ў беларускай мове апрача выключна мужчынскага псэўдагенэрычнага роду ў зваротках да рознапалавой групы часта ўжываліся альтэрнатыўныя моўныя захады: адначасова мужчынскія і жаночыя

формы назоўнікаў і зборныя назоўнікі. Пасьля Другой сусьветнай вайны ў выніку інтэнсіўнай русіфікацыі ў беларускай прэсе БССР такія формы сустракаліся вельмі рэдка, стылістычныя нормы расейскай мовы паўплывалі на беларускую мову, што адбілася ў падручніках [Цікоцкі 1976; Каўрус 1987; Семянькова 2005: 29]. Так, пачынаючы з падручнікаў па стылістыцы М. Цікоцкага можа заўважыць, як устаноўка, паводле якой мужчынскі род стаў выконваць функцыю абагульненьня, а таксама многія іншыя стылістычныя нормы былі ўзятыя з нормаў расейскай мовы без асаблівага пошуку нутраных рэсурсаў і тлумачэньняў, без актыўных дыскусіяў [Цікоцкі 1976].

Напрацоўкі замежнага мовазнаўства

У адсутнасьць грунтоўных беларускіх мовазнаўчых дасьледаваньняў на прадмет таго, як і чаму мужчынскі род пачаў выконваць функцыю абагульненьня для апісаньня рознапалавых групаў людзей, варта коратка прааналізаваць замежныя клясычныя мовазнаўчыя дасьледаваньні па тэме. Пунктам адпраўленьня могуць паслужыць дасьледаваньні мовазнаўцаў Яна Бадуэна дэ Куртэнэ (1845–1929), Антуана Мэе (1866–1936) і Эдварда Сапіра (1884–1939), прысьвечаныя катэгорыі роду ў індаэўрапейскіх мовах [Badouin de Courtenay 1915; Meillet 1921; Sapir 1921]. Цікава адзначыць, што прыгаданыя мовазнаўцы-эрудыты ў падобнай манеры рэзюмавалі пытаньне:

Граматычны род – адна з найменш лягічных і найбольш нечаканых граматычных катэгорыяў [Meillet 1921].

Родавае адлюстраваньне ў мове зьяўляецца толькі вынікам тыраніі звычкі і ўжываньня, а не выразнай экспрэсіўнай патрэбай [Sapir 1921].

Да ўсяго А. Мэе лічыў падзел назоўнікаў на мужчынскі і жаночы род “зусім бессэнсоўным” [Meillet 1921]. Пазьней, у 1968 годзе брытанскі мовазнаўца Дж. Лаянс падтрымаў скепсіс калегі: “З сэмантычнага пункту гледжаньня, родавыя адрозьненні паміж назоўнікамі наагул лішнія. Яны карысныя толькі на ўзроўні займеньнікаў...” [Lyons 1968].

А. Мэе засьведчыў унівэрсальны факт, агульны для ўсіх гэндараваных моваў: паглынаныя жаночага роду мужчынскім на працягу гісторыі [Meillet 1921: 211–229]. Мужчынскі род амаль усюль стаўся генэрычным ці немаркаваным, тады як жаночы род – заўсёды вытворны, другасны, маркаваны. У граматычным дапасаваньні таксама дамінуе гэты прынцып паглынаныя, які мае экстралінгвістычнае паходжаньне. У францускае мове здаўна дамінуе правіла “мужчынскі род пераважае над жаночым” ці правіла першынства мужчынскага роду [Borde 2016:

20–21]. Падобнае правіла – пісанае ці вуснае – існуе ў шматлікіх іншых гendarаваных мовах.

Наагул сытуацыя асыметрыі паміж мужчынскім і жаночым граматычным родам прысутнічае на ўсіх узроўнях моўнай структуры. На граматычным узроўні найбольш відавочны і найбольш вядомы прыклад – утварэнне назваў прафэсіяў, званняў. Вядома, і тут у афіцыйнай беларускай мове ўзнікаюць праблемы, выкліканыя маргінальнасцю тэмы і ўплывам стылістычных нормаў расейскай мовы, якія дасюль вызначаюць мінімальны ўзус фэмінітываў [Гарбацкі 2019 : 54–55].

Унёсак гendarнай лінгвістыкі

Фэмінісцкая ці гendarная лінгвістыка, якая назапасіла вялікі крытычны матэрыял, у тым ліку на аснове рэвізіі падыходаў клясычнага мовазнаўства, дапамагла дэканструяваць устаноўкі і цвёрджанні, якія доўгі час не ставіліся пад сумнеў (нібыта ўніверсальнасць і натуральнасць, а таксама немаркаванасць мужчынскага роду, ненатуральнасць і неўласцівасць фэмінітываў і пад.) [Yaguello 1992; Michard 1996; Синчак 2011: 33; Szpyga-Kozłowska 2024]. Паўсюль гendarная лінгвістыка змагла дэканструяваць міт аб г. зв. генэрычным мужчынскім родзе, дэмаргіналізаваць рэсурс фэмінізацыі мовы і пачаць актыўную працу з тэмай моўных сэксізмаў. Некаторыя дасьледніцы да ўсяго прапанавалі цікавыя тэрміналагічныя змены. Так, панятак “псэўдагенэрычны” ці “генэрычна-спэцыфічны” мужчынскі род, які ўвяла ва ўжытак аўстралійская фэмінісцкая дасьледніца Д. Спэндэр [Spender 1980], стаўся натуральным працягам крытычных развагаў клясычных мовазнаўцаў, напрыклад, ужо прыгаданых вышэй Я. Бадуэна дэ Куртэнэ, А. Мэе, якія ў першыя дзесяцігодзьдзі мінулага стагодзьдзя выразна падкрэсьлілі, што ў старажытны пэрыяд у індаэўрапейскіх мовах мужчынскі род не зьяўляўся генэрычным, ён стаў такім пазьней пад уплывам сацыяльных ці экстралінгвістычных чыньнікаў (уплыў монатэісцкіх рэлігіяў, якія маргіналізавалі кабетаў, мізагінія канкрэтных граматыстаў і інстытуцыяў нахшталь Францускай акадэміі, палітычнае ўмяшаньне ў мову і стварэнне правілаў і нормаў згодна з кансэрватыўным духам часу і пад.) [Badouin de Courtenay 1915: 223–226; Meillet 1921]. Д. Спэндэр ня толькі актуалізавала клясычную спадчыну, але і прапанавала больш пасавальнае азначэнне – “псэўдагенэрычны” ці “генэрычна-спэцыфічны” мужчынскі род. Бо, ўжываючы панятак “генэрычны мужчынскі род”, забывалася ці гублялася вельмі спрэчная гісторыя панятку, зьявы шырэі гледзячы.

Гendarным аспектам мовазнаўства цікавіцца і займаецца італійская лінгвістка і сэміялягія Патрыцыя Віэлі. Паходжанню граматычнага

роду і гісторыі часта маргіналізацыі жаночага роду прысьвечаны ейны артыкул *Les origines du genre grammatical (Паходжаньне граматычнага роду)* [Violi 1987]. Дасьледніца аналізуе лінгвістычныя тэорыі ў зьвязцы з катэгорыяй граматычнага роду і дэманструе, як часта экстралінгвістычныя чыньнікі – біялягічныя і сэксуальныя дыскурсы ўплываюць на мову і фармаваньне лінгвістычных паняткаў і тэрмінаў [Violi 1987: 15].

Тым ня менш, беларуская гendarная лінгвістыка ў меншай ступені займаецца пытаньнем (псэўда)генэрычнага мужчынскага роду, яна факусуецца на тэмах фэмінітываў, моўных сэксізмаў у фразэалёгіі, жаночай і мужчынскай мовы, гendarнага аналізу дыялектаў і пад. [Kalita і інш. 2017]. У зьвязку з тым, што ў беларускім мовазнаўстве наагул не сфармавалася хоць-кольвек зладжанай тэорыі адносна мужчынскага абагульняльнага роду, адпаведна няма і рэакцыі з боку гendarных лінгвістаў-ак на дадзенае пытаньне. У межах артыкула якраз вядзецца спроба зьвярнуць увагу з пазыцыі гendarнай лінгвістыкі на тэму, якая доўгі час ігнаравалася з прычыны маргінальнасьці беларускай мовы і як вынік маргінальнасьці такой дысцыпліны, як гendarная лінгвістыка.

Сумежныя падыходы і крытыка

Моцны штуршок у разьвіцьці тэмы і асабліва крытыкі псэўдагенэрычнага мужчынскага роду ў замежным мовазнаўстве надала псыхалінгвістыка, дысцыпліна, якая займаецца псыхалёгічнымі асновамі функцыянаваньня мовы, г. зн. тым, як мова засвойваецца, апрацоўваецца і выкарыстоўваецца чалавечым розумам [Péterfalvi 1974]. Шматлікія псыхалінгвістычныя дасьледаваньні апошняга часу падкрэсьліваюць важную тэндэнцыю: псэўдагенэрычны мужчынскі род хавае жаночую прысутнасьць у публічнай сфэры, хавае сымбалічныя арыентыры для разьвіцьця і эмансypацыі дзяўчатаў. У прыватнасьці, слухацтва і чытацтва радзей думваюць пра жанчынаў, калі выкарыстоўваецца мужчынскі род у якасьці абагульняльнага [Brohmer і інш. 2024]. Праілюстраваць вынікі дасьледаваньня можна наступным прыкладам. Так, калі ў анкеце ставіцца пытаньне “Пэралічыце вядомых палітыкаў сучаснасьці”, то ў большасьці адказаў узгадваюцца палітыкі-мужчыны, бо якраз многіх апытаных зманьвае выключны мужчынскі род слова *палітык* у пытаньні [Brohmer і інш. 2024]. Гэта сьведчыць аб тым, што нібыта абагульняльны мужчынскі род, які павінен апісваць рэальнасьць унівэрсальна, не абагульняе, а звужае сьвет да мужчынаў.

Паскаль Гігакс, псыхалінгвіст з Фрыбурскай лябараторыі псыхалінгвістыкі і сацыяльнай псыхалёгіі, разам з калегамі апублікавалі ў кнізе *Ці думае мозг у катэгорыях мужчыны?: Мозг, мова і сэксісцкія ўяўленьні*

(*Le cerveau pense-t-il au masculin?: Cerveau, langage et représentations sexistes*) вынікі дасьледаваньня, прысьвечанага таму, як дзеці ўспрымаюць нібыта абагульняльны мужчынскі род [Gygaх, Gabriel, Zufferey 2021]. Вынікі дасьледаваньня маласпрыяльныя для дзяўчатаў, жанчынаў, калі ў грамадстве дамінуе ўстаноўка, паводле якой мужчынскі род выкарыстоўваецца як абагульняльны:

Выкарыстаньне абагульняльнага мужчынскага роду або мужчынскіх азначэньняў для ўсіх гендарных ідэнтычнасьцяў не інтэрпрэтуецца мозгам як агульная ці абстрактная форма. Адсюль прадузятасьць, нябачнасьць жанчынаў у нашых разумовых, мэнтальных уяўленьнях. <...> І сацыяльны наступствы ня надта станоўчыя для дзяўчатаў і жанчынаў [Gygaх, Gabriel, Zufferey 2021].

Такім парадкам, псыхалінгвістыка прынцыпова ставіць пад сумнеў тэзу аб нэўтральнасьці і генэрычнасьці мужчынскага роду ў мовах. Да ўсяго дасьледаваньні ў сацыяльнай псыхалёгіі, а таксама ў псыхалінгвістыцы дапамагаюць лепей зразумець дадзены фэномэн. Брытанска-амэрыканская мовазнаўца Іў Кларк зьяўляецца спэцыялісткай у пытаньні засваеньня мовы. Шмат працаў яна прысьвяціла засваеньню мовы дзецьмі і розным праявам словатворчай і лексычнай крэатыўнасьці дзяцей, у тым ліку ў кірунку ненармаваных фэмінітываў [Clark 1993, Clark 2016]. Так, назіраньні псыхолягаў і мовазнаўцаў за дзецьмі ўзбагачаюць нашу тэму наступным матэрыялам: дзіцячая моўная практыка вельмі часта дэманструе адвольную і багатую фэмінізацыю мовы (*мой тата – настаўніца, дзядзі – дурачкі, дзядуля добрая як маці* і пад.)⁴. То бок прыклады, якія звычайна адносяць да моўных памылак, тады як гэтыя прыклады дэманструюць натуральную *дзівочацэнтрычнасьць*, жанчынацэнтрычнасьць у словаўтварэньні, якая потым мяняецца, карэктуюцца на адзіную прымальную андрацэнтрычную мадэль мовы.

Заканчэньне

У тэарэтычным пляне ў беларускім мовазнаўстве амаль няма працовак ў пытаньні г. зв. псэўдагенэрычнага мужчынскага роду ці нават

⁴ Дадзеныя прыклады ўзятыя з уласных назіраньняў за пляменьніцай у ліпені 2011 году, Віцебск. Дзяўчаты часта глядзяць на сьвет праз прызму сваіх маці, а таму натуральна называюць іншых з дапамогаю азначэньняў-фэмінітываў, якія ўспрымаюць як натуральныя. Фэмінітывы здаюцца ім ўнівэрсальнымі і для азначэньня мужчынаў. Якраз дадзенае назіраньне актыўна сустракаецца ў замежных мовазнаўчых і псыхалінгвістычных дасьледаваньнях, у беларускай лінгвістыцы дасьледаваньняў па гэтай тэме пакуль не сустракаецца.

абагульняльнага мужчынскага роду – дасюль мовазнаўцы дазваляюць сабе пераважна цвёрджаньні, цытаты з расейскіх граматыкаў і падручнікаў па стылістыцы [Цікоцкі 1976; Каўрус 1987; Жаўняровіч 2017; Дзятко 2017]. Не прааналізаваная і дасюль не напісаная фундаментальная гісторыя катэгорыі роду ў старабеларускай і сучаснай беларускай мове.

На сёньня хіба беларуская гendarная лінгвістыка і сацыялінгвістыка спрабуюць часткова запоўніць лякуны ў дадзеным пытаньні пераважна з улікам экстралінгвістычных чыннікаў і з дапамогай досьведу іншых моваў. На афіцыйную беларускую сытуацыю, а таму і на афіцыйны беларускі правапіс, да ўсяго, мае гістарычны ідэйны ўплыў расейскае мовазнаўства, у якім мужчынскі граматычны род наагул, і ў прыватнасьці назоўнікаў, катуецца вышэй за жаночы з XVIII стагодзьдзя [Виноградов 1986: 65; Лотман (рэд.) 1979: 100]. А таму і ў беларускай мове прадукецца гendarная асымэтрыя, а мужчынскі род па змоўчаньні дамінуе і служыць у якасьці абагульняльнага ці псэўдагенэрычнага роду. Пры гэтым клясычны правапіс, ці тарашкевіца, таксама зьведаў пэўны ўплыў расейскіх стылістычных нормаў у дадзеным пытаньні, але ж у гістарычнай пэрспэктыве і ў сваім сучасным пасіўным арсенале мае розныя альтэрнатыўныя рэсурсы гendarна карэктных і плюральных звароткаў да зьмешанай аўдыторыі: зборныя назоўнікі (*спадарства, сялянства, школьніцтва, студэнцтва*), адначасова мужчынскі *беларусы* і жаночы род (*беларускі і беларусы!*) замест аднаго мужчынскага (*беларусы!*) ці словы супольнага роду (*прамоўцы, выступоўцы*).

Нарэшце, крытычнаму паўнаватаснаму разуменьню і разьвязаньню пытаньня паспрыяе міждысцыплінарны падыход і комплекснае вывучэньне дадзенай тэмы, а таксама тэрміналягічная вызначанасьць, то бок названьне зьявы. Бо пакуль у мовазнаўстве зьява ня мае назвы, складана працаваць і паразумецца розным адмыслоўцам. Прапановай у межах дадзенага артыкула стаў панятак *псэўдагенэрычны мужчынскі род*, ад якога можна пачаць канструктыўны міждысцыплінарны дыялёг.

References

- Abeillé Anne, A Aixiu, Hu Yingqin. 2022. « L'accord de proximité en genre: quelques considérations diachroniques », *Discours* 31: 43–60.
- Aikhenvald Alexandra. 2016. *How Gender Shapes the World*, Oxford: Oxford University Press.
- Atraxovič Kandrat. 1962. *Hramatyka belaruskaj movy: u 2 t. T. I. Marfalohija*, Minsk: AN BSSR [Атраховіч Кандрат 1962. *Граматыка беларускай мовы: у 2 т. Т. I. Марфалогія*, Мінск: АН БССР].
- Baudouin de Courtenay. 1915. *Charakterystyka psychologiczna języka polskiego*. W: Jan Łoś, Jan Rozwadowski, Aleksander Brückner, Jan Baudouin de Courtenay, Tytus Benni, *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich. Cz. 1*. Kraków: Akademia Umiejętności. 223-226.

- Beauzée Nicolas. 1767. *Grammaire générale ou Exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues, livre III, t. II*, Paris: J. Barbou.
- "Belaruski dzen". 7 sakavika 1927 (1): 3 ["Беларускі дзень". 7 сакавіка 1927 (1): 3].
- "Belaruskaja hazèta". 18 sakavika 1943 (21): 1 ["Беларуская газэта". 18 сакавіка 1943 (21): 1].
- "Belaruskaja Niva". 25 listapada 1925 (3): 4 ["Беларуская Ніва". 25 лістапада 1925 (3): 4].
- Bojarska Katarzyna. 2011. *Wpływ androcentrycznych i inkluzywnych płciowo konstrukcji językowych na skojarzenia z płcią*. „Studia Psychologiczne” 49(2): 53–68.
- Borde Davy. 2016. *Tirons la langue. Plaidoyer contre le sexisme dans la langue française*. Paris: Utopia.
- Brohmer Hilmar, Hofer Gabriela, Bauch Sebastian, Beitner Julia, Berkessel Jana, Corcoran Katja, Garcia David, Gruber Freya, Giuliani Fiorina, Jauk Emanuel, Krammer Georg, Malkoc Smirna, Metzler Hannah, Mües Hanna, Otto Kathleen, Rahal Rima-Maria, Salwender Mona, Sczesny Sabine, Stahlberg Dagmar, Wehrt Wilken, Athenstaedt Ursula. 2024. "Effects of the Generic Masculine and Its Alternatives in Germanophone Countries: A Multi-Lab Replication and Extension of Stahlberg, Sczesny, and Braun (2001)." *International Review of Social Psychology* 37(1): 17.
- Bulygina Tat'jana. 1964. *Pražskaja lingvističeskaja škola*. W: *Osnovnye napravlenija strukturalizma*. Red. Mirra Guhman, Viktorija Jarceva. Moskva: Nauka [Булыгіна Тат'яна. 1964. *Пражская лингвистическая школа*. В: *Основные направления структурализма*. Ред. Мирра Гухман, Виктория Ярцева. Москва: Наука].
- Cibois Philippe. 2020. « Langage inclusif et masculin générique : le débat ». *La Question du latin*, 1 novembre 2020 [online] <https://enseignement-latin.hypotheses.org/13584> [10.10.2025].
- Cikocki Michail. 1976. *Stylistyka bielaruskaj movy*. Minsk: Vyšejšaja škola [Цікоцкі Міхаіл. 1976. *Стылістыка беларускай мовы*. Мінск: Вышэйшая школа].
- Chemin Anne. 2012. « Genre, le désaccord », *Le Monde* 14 janvier 2012 [online] https://www.lemonde.fr/culture/article/2012/01/14/genre-le-desaccord_1629145_3246.html [8.10.2025].
- Clark V. Eve. 1993. *The Lexicon in Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark V. Eve. 2016. *Language in Children*. London: Taylor & Francis, Routledge.
- Croft William. 1996. 'Markedness' and 'universals': from the Prague school to typology. In: *Multiple perspectives on the historical dimensions of language*. Ed. Kurt R. Jankowsky. Münster: Nodus. 15–21.
- De Saussure Louis. 2024. « Masculin générique et biais de genre en français: un état des lieux critique ». *Langue française* 223(3): 131–148.
- Doleschal Ursula. 2002. "Das generische Maskulinum im Deutschen: Ein historischer Spaziergang durch die deutsche Grammatikschreibung von der Renaissance bis zur Postmoderne". *Linguistik Online* 11(2): 39–70.
- Dupleix Scipion. 1651. *Liberté de la langue françoise dans sa pureté*. Paris: D. Bechet.
- Dziatko Dzmitryj (red.). 2017. *Sučasnaja bielaruskaja litaraturnaja mova*. Minsk: Vyšejšaja škola [Дзятко Дзмітрый (рэд.). 2017. *Сучасная беларуская літаратурная мова*. Мінск: Вышэйшая школа].
- Elmiger Daniel. 2013. « Pourquoi le masculin à valeur générique est-il si tenace, en français? », *Romanica Olomucensia, Univerzita Palackého v Olomouci* 25(2): 113–119.
- Gyga Pascal, Gabriel Ute, Zufferey Sandrine. 2021. *Le cerveau pense-t-il au masculin?: Cerveau, langage et représentations sexistes*. Paris: Le Robert.
- Harbacki Ūladzislau. 2019. *Fėminizacyja bielaruskaj movy. Sacyjalinhvistyčnae das'ledavan'ne*. Vil'nja: Tavarystva bielaruskaj kul'tury ű Litve [Гарбацкі Ūладзіслаў. 2019. *Фэмінізацыя беларускай мовы. Сацыялінгвістычнае дасьледваньне*. Gudų kultūros draugija Lietuvoje, Вільня: Таварыства беларускай культуры ű Летуве].

- Hartny Ciška. 1987. *Tavaryš inspiektar. Zbor tvoraŭ. U 4 t. T. I: Vieršy, 1909–1935. Apaviadanni 1909–1927*. Minsk: Mastackaja litaratura [Гартны Цішка. 1987. *Таварыш інспектар. Збор твораў. У 4 т. Т. I: Вершы, 1909–1935. Апавадванні 1909–1927*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Hasjanec Hanna. 2015. *Hendarnaja markiravanasc' ustojlivyx vyrazaŭ belaruskaj i ruskaj moy*. Dypłëmnaja praca. Navukovy kiraŭnik: dac. k.f.n. Henadz' Antonavič Arcjamënak. Vicebsk: Vicebski dzjaržaŭny űniversitët imja P.M. Mašërava [Гасянец Ганна. 2015. *Гендарная маркіраванасць устойлівых выказаў беларускай і рускай моў*. Дыплёмная праца. Навуковы кіраўнік: дац. к.ф.н. Генадзь Антонавіч Арцямёнак. Віцебск: Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава] [online] https://www.academia.edu/11103427/%D0%93%D0%B0%B5%D0%B2%D0%B0_%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%8F [21.06.2025].
- Haspelmath Martin. 2006. “Against markedness (and what to replace it with).” *Journal of Linguistics* 42(1): 25–70.
- Henning Andersen. 1989. *Markedness–The First 150 Years*. In: *Markedness in Synchrony and Diachrony*. Olga Miseska Tomic. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Irmen Lisa, Steiger Vera. 2005. “The history of the generic masculine: Linguistic, philosophical and psychological aspects in the historical discourse.” *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 33(2-3): 212–235.
- Ivanov Vjačeslav. 1999. *Izbrannye trudy po semiotike i istorii kul'tury*. T. 1. Moskva: Jazyki russkoj kul'tu [Иванов Вячеслав. 1999. *Избранные труды по семиотике и истории культуры*. Т. 1. Москва: Языки русской культуры].
- Jakiela Pamela, Ozier Owen. 2019. “Gendered Language.” CGD Working Paper 500. Washington, DC: Center for Global Development [online] <https://www.cgdev.org/publication/gendered-language> [20.06.2025].
- Kalita Inna, Tulus Taciana, Hapeyeva Volha, Sivickaja Natallya. 2017. *Gender in Language, Speech and Dialects. Belarusian Experience*. Ed. Inna Kalita. Ústí nad Labem: PF UJEP, EDUCA.
- Kaŭrus Alieš. 1987. *Stylistyka bielaruskaj movy*. Minsk: Narodnaja asvieta [Каўрус Алесь. 1987. *Стылістыка беларускай мовы*. Мінск: Народная асвета].
- Kazloŭskaja-Doda Jadviha. 2015. *Rodavyja formy sučasnaj belaruskaj movy na matëryjalach hazety “Zvezda”*. *Ustupnyja razvažanni*. U: *Belarusika – Albaruthenica* 36: Belaruskapol'skija moŭnyja, litaraturnyja, historyčnyja i kul'turnyja suvjazi. Red. Iryna Bahdanovič. Minsk: Knihazbor. 46–69 [Казлоўская-Дода Ядвіга. 2015. *Родавыя формы сучаснай беларускай мовы на матэрыялах газеты “Звезда”*. *Уступныя разважання*. У: *Беларусіка – Albaruthenica* 36: Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі. Рэд. Ірына Багдановіч. Мінск: Кнігазбор. 46–69].
- Kupala Janka. 2002. *Darahija Hramadzianie i Hramadzianki ziamli Bielaruskaj!.. (1920)*. U: *Zbor tvoraŭ u 9 t. Tom 8*. Minsk: Mastackaja Litaratura. 92–94 [Купала Янка. 2002. *Дарагія Грамадзяне і Грамадзянкі зямлі Беларускай!.. (1920)*. У: *Збор твораў у 9 т. Том 8*. Мінск: Мастацкая Літаратура. 92–94].
- Langendoen Terence. 1969. *The study of Syntax*. New York: Rinehart and Winston.
- Lotman Ūrij (red.). 1979. *Vtoričnye modeliruŭšie sistemy*. Tartu [Лотман Юрий (ред.). 1979. *Вторичные моделирующие системы*. Тарту].
- Lyons John. 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. London: Cambridge University Press.
- Mańczak Witold. 1970. « Sur la théorie de catégories ‘marquées’ et ‘non-marquées’ de Greenberg ». *Linguistics* 59: 29–36.
- Mayenowa Maria (red.). 1966. *Praska szkoła strukturalna w latach 1926–1948. Wybór materiałów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Meillet Antoine. 1921. « La catégorie du genre et les conceptions des Indo-européens ». Dans: Antoine Meillet. *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: Éditeur Édouard Champion. 202.

- Meineke Eckhard. 2023. *Studien zum genderneutralen Maskulinum*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH, Anfänge und Grundlagen.
- Michard Claire. 1996. « Genre et sexe en linguistique: les analyses du masculin générique ». *Mots* 49: 29–47.
- Não Clara. 2023. “As implicações do masculino genérico. Em defesa da linguagem inclusiva”. *Ciberdúvidas da Língua Portuguesa* [online] <https://ciberduvidas.iscte-iul.pt/artigos/rubricas/controversias/as-implicacoes-do-masculino-generico/5119> [21.06.2025].
- Nyrop Kristopher. 1979. *Grammaire historique de la langue française*. 4e édition, tome 2: *Morphologie*. Genève, Slatkine Reprints.
- Pazniak Iosif. 1995. *Ab suadnosinax lieksičnaha značennia nazoŭnika i siemantyki hramatyčnaha rodu*. “Viesnik Bielaruskaha dzjaržaŭnaha univiersiteta. Sieryja 4, Filalohija. Žurnalistyka. Piedahohika. Psichalohija” 1: 56–58 [Пазняк Іосіф. 1995. *Аб суадносінах лексічнага значэння назоўніка і семантыкі граматычнага роду*. “Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія” 1: 56–58].
- Péterfalvi Jean-Michel. 1974. *Introduction à la psycholinguistique*. Paris: Presses universitaires de France.
- Real Academia Española. 2025. *Masculino genérico*. Nueva gramática de la lengua española [online] <https://www.rae.es/gtg/masculino-gen%C3%A9rico> [20.06.2025].
- Saint-Martin Lori. 1995. « Liminaire ». *Tangence* 47: 5–7.
- Sapir Edward. 1921. *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Schane Sanford. 1970. *Phonological and morphological markedness*. In: *Progress in Linguistics*. Ed. Manfred Bierwisch, Karl Erich Beidolph. The Hague: Mouton. 286–294.
- Siemiańkova Halina. 2005. *Funkcyjnalna stylistyka bielaruskaj movy*. Viciebsk: Vydaviectva UA “VDU imia P. M. Mašerava” [Семянькова Галіна. 2005. *Функцыянальная стылістыка беларускай мовы*. Віцебск: Выдавецтва УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”].
- Sinčak Olena. 2011. *Jak tova vbiavae ekspertok*. “Kritika” 11–12: 33–35 [Синчак Олена. 2011. *Як мова вбивае эксперток*. “Крытыка” 11–12: 33–35].
- Spender Dale. 1980. *Man Made Language*. London, Boston, Melbourne, and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Szpyra-Kozłowska Jolanta. 2024. *Człowiek, polityk, podatnik. Czy generyczne maskulinum ma charakter w pełni inkluzywny? „Język Polski”* 104(1): 17–31.
- Trask Larry. 1999. *Key Concepts in Language and Linguistics*. London and New York: Routledge.
- Ūklāeva Elena. 2023. *Tradiciā ispol'zovaniā obobšaušego mužskogo roda v nemeckom āzyke*. “Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvističeskogo universiteta. Gumanitarnye nauki” 12(880): 125–131 [Юкляева Елена. 2023. *Традиция использования обобщающего мужского рода в немецком языке*. “Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки” 12(880): 125–131].
- Viennot Jeanne. 2014. *Non, le masculin ne l'emporte pas sur le féminin! Petite histoire des résistances de la langue française*, Donnemarie-Dontilly: iXe.
- Vinogradov Viktor. 1986. *Russkij jazyk (Grammatičeskoe učenie o slove)*. Moskva: Vysšaja škola [Виноградов Виктор. 1986. *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. Москва: Высшая школа].
- Violi Patrizia. 1987. « Les origines du genre grammatical ». *Langages* 21e année, 85: 15–34.
- Vladarskienė Rasuolė. 2017. *Dokumentų tekstai ir formuluočių*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Waugh Linda. 1982. “Marked and unmarked: A choice between unequals.” *Semiotica* 38: 299–318.
- Wierzbicka Anna. 1988. *The Semantics of Grammar*. (Studies in Language Companion Series), Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Yaguello Marina. 1992. *Les Mots et les Femmes*. Paris: Payot.

Žaiŋjarovič Pjatro. 2017. *Davednik pa litaraturnaj praŋcy*. Minsk: Adukacyja i vухавanne [Жаўняровіч Пятро. 2017. *Даведнік па літаратурнай праўцы*. Мінск: Адукацыя і выхаванне].

STRESZCZENIE: Artykuł przedstawia analizę zjawiska znanego w lingwistyce płci i socjolingwistyce jako *maskulinum generyczne*, kiedy męski rodzaj gramatyczny obejmuje i opisuje grupy mieszane pod względem płci. Historycy języka oraz badacze językoznawstwa płci od dawna wskazują, że rodzaj męski stał się formą generyczną na skutek czynników pozajęzykowych, takich jak marginalizacja kobiet w historii. W językoznawstwie białoruskim temat ten pozostawał niemal całkowicie niezbadany i nieteoretyzowany, co wynikało z marginalizacji zarówno języka białoruskiego, jak i samej dyscypliny, jaką jest lingwistyka płci. W praktyce do języka białoruskiego wprowadzono normy stylistyczne języka rosyjskiego, w wyniku czego rodzaj męski stał się formą generyczną w oficjalnej odmianie języka białoruskiego. W oparciu o najnowsze badania socjolingwistyczne i psycholingwistyczne prowadzone na Zachodzie, a także analizę zmarginalizowanych zasobów wewnętrznych języka białoruskiego, artykuł podejmuje próbę zaktualizowania dyskusji na temat zjawiska *maskulinum generycznego*, a dokładniej *maskulinum pseudo-generycznego*.

SŁOWA KLUCZOWE: Maskulinum generyczne, maskulinum pseudo-generyczne, generyczne femininum, język genderowy, język neutralny płciowo, androcentryzm.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле прадстаўлены аналіз зьявы, якая ў гэндарнай лінгвістыцы і сацыялінгвістыцы вядомая як мужчынскі генэрычны (абагульняльны) род. То бок сытуацыя, калі мужчынскі род ахоплівае і апісвае гэндарна-зьмешаныя групы. Гісторыя мовы і гэндарная лінгвістыка падкрэсьлілі, што мужчынскі род стаў генэрычным у выніку экстралінгвістычных чыньнікаў, такіх як маргіналізацыя жанчынаў і пад. У беларускай лінгвістыцы гэтая тэма практычна не вывучалася і не тэарэтызавалася ў выніку маргіналізацыі як самой беларускай мовы, так і такой дысцыпліны, як гэндарная лінгвістыка. На практыцы ў беларускую мову былі ўведзеныя нормы расейскай стылістыкі, і мужчынскі род стаў генэрычным у афіцыйнай беларускай мове. Абапіраючыся на найноўшыя сацыялінгвістычныя і псіхалінгвістычныя дасьледаваньні на Захадзе, а таксама на аналіз маргіналізаваных унутраных рэсурсаў беларускай мовы, у артыкуле робіцца спроба абнавіць дыскусію па пытаньні генэрычнага мужчынскага роду або, дакладней, псеўдагенэрычнага мужчынскага роду.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: Генэрычны мужчынскі род, псеўдагенэрычны мужчынскі род, генэрычны жаночы род, гэндараваная мова, негэндараваная мова, андрацэнтрызм.